

LLENGUA, SOCIETAT I ANÀLISI DIALECTICA

[Carles Castellanos. *Tirant al Blanc* (Revista de Llengua i Literatura), núm 10, desembre 1997, Universitat de Lleida]

Marxisme, materialisme i lingüística

Escriure sobre "marxisme" i "llengua" alhora - aquesta havia estat inicialment la proposta - ens obliga a fer unes consideracions prèvies per intentar de valorar i precisar l'abast d'aquesta assignació.

D'entrada convindrà comentar ni que sigui breument aquells enfocaments que s'han reclamat explícitament del marxisme. En aquest sentit és prou coneguda la incisiva però relativament breu polèmica entorn de les posicions dites "marristes" (de Marr, el seu autor) que va cloure Stalin amb el seu treball *El Marxisme i els Problemes Lingüístics*. La descripció d'aquest debat ens servirà d'altra banda, per a començar a entrar en el tema que ens ocupa.

Vallverdú (1972:9) ens recorda a aquest respecte que l'any 1950 hi va haver a la Unió Soviètica una polèmica periodística que es va reflectir en trenta-dos articles en els quals, amb motiu de la mort de Nicolai Iakòbov Marr, es van discutir alguns aspectes de la seva teoria. En la síntesi de Vallverdú (manllevada de Murra et al. (1951)) aquestes posicions són:

- "a) Marr considera que la llengua és una categoria supraestructural (és a dir, que no integra l'estructura o base econòmica);
- b) Totes les llengües procedeixen d'una llengua primitiva única, per la qual cosa els "quatre elements essencials" originaris ("sal", "ber", "yon", "rosh") s'han de trobar en totes les llengües històriques i actuals (glotogonia monogènica);
- c) La diferència entre les llengües rau en el grau divers del propi desenvolupament ja que els canvis en la llengua i en el pensament corresponen als canvis en l'estructura socioeconòmica i en la tècnica de producció."

El debat es va centrar principalment en la discussió de la consideració de la llengua com a fenomen pertanyent o no a la supraestructura de la societat¹.

La resposta d'Stalin, que clogué de manera oficial la discussió, és sintetitzada així per Vallverdú: "Stalin considera que la llengua no és una supraestructura, però tampoc no pertany a la base (ocupa, doncs, una zona intermèdia); la llengua no és classista, sinó unitària (interclasista), perquè serveix per a tota la comunitat; hi ha, en canvi, dialectes socials, però no són "llengües de classe" (tanmateix sí que hi ha influències classistes dintre cada llengua)".

Marcuse (1967:155), en una obra de contingut més ampli, en destaca d'altra banda, els aspectes següents: "En

¹ Aquesta qüestió de la pertinença de la llengua a la supraestructura o no, tenia la seva transcendència en les concepcions socials i polítiques de l'època ja que aquest fet de pertànyer o no a la supraestructura convertia la llengua en un element més o menys susceptible d'intervenció política. Si la llengua era un fenomen purament supraestructural podia ser tractat de manera semblant a qualsevol ideologia, com una creença religiosa, per exemple: cada classe social tindria la seva llengua i un canvi revolucionari hauria de comportar un canvi profund en la llengua (o fins i tot un canvi de llengua). Si es considerava que la llengua no era un fenomen de supraestructura, un canvi revolucionari podria comportar tan sols modificacions d'alguns aspectes no fonamentals de la llengua.

aquesta obra, Stalin assenyalava que és "no-marxista" i incorrecte parlar de "condicionament classista" del llenguatge i considerar la possibilitat d'un llenguatge específicament "socialista"...el llenguatge "és diferent, en principi, d'una superestructura en el fet que no canvia amb la base sinó que sobreviu a tal o tal base; és creació i instrument de la totalitat de la societat (no pas d'unes classes determinades) al llarg dels segles."

Segons Marcuse que continua la síntesi: "En termes de la teoria marxista ni el llenguatge ni la lògica pertanyen a la superestructura sinó més aviat a les condicions prèvies de les relacions socials fonamentals.... Tan sols algunes de les manifestacions del llenguatge i del pensament tal com és el cas de l'art, la filosofia i la religió, constitueixen superestructura".

Amb uns certs esforços el marxisme oficial havia aconseguit, doncs, evitar aquesta "desviació marxista". Respecte a aquest episodi no és agosarat, però, afirmar que - malgrat algunes puntualitzacions suggerents com les que hem comentat - aquest debat no ha tingut una importància destacable en l'evolució de la lingüística posterior.

En nom del marxisme s'han fet, però, aportacions força més importants. Ha estat també coneguda (encara que més tardanament) l'aportació de Bakhtin (signada inicialment amb el nom de Volòtxinov) *El marxisme i la filosofia del llenguatge* una obra sorgida del clima de gran efervescència intel·lectual de l'URSS dels anys 20².

Aquesta obra sorprèn per la claredat de conceptes, característica comuna dels pensadors de la Unió Soviètica de l'època: amb un rigor estricte, sense concessió a l'idealisme, dissecciona el fenomen lingüístic inserint-lo profundament dins el seu marc social. En aquest sentit l'obra de Bakhtin és exemplar i en comentarem algunes de les idees centrals als apartats següents.

D'altres autors marxistes reflexionen també entorn de la llengua. Lefebvre a la seva obra *Le langage et la société* s'esforça sobretot per distingir el llenguatge - instrument del pensament - i la seva degeneració en discurs o conjunt atomitzat de paraules - utilitzat per a la manipulació ideològica.

Es pot afirmar, doncs, que tan sols les aportacions difoses a partir dels anys 60 (encapçalades per les de Bakhtin i Lefebvre que hem esmentat) ja justificarien el reconeixement d'un lloc destacat per al marxisme en l'estudi del fenomen lingüístic. Des d'un punt de vista general, cal assenyalar, però, a més, que les repercussions del marxisme en la lingüística no es limiten al nombre reduït d'aportacions singulars d'aquells autors que es reconeixen explícitament com a marxistes. És coneguda la predominança universal dels corrents materialistes emparentats amb el marxisme als anys 60 especialment a Europa. En aquest sentit pensem que, sense entrar en l'estricta doctrina marxista, fóra un error no considerar com a vinculades a les bases d'aquest pensament materialista les aportacions fonamentals de la lingüística a partir dels anys 60 ja plenament situades dins una via materialista instal·lada amb una especial solidesa gràcies al marxisme.

Valverdú mateix, esmenta les posicions de Martinet, Devoto, Cohen i Meillet entre d'altres com a precursors d'enfocaments socials de la llengua.

Des d'un punt de vista general les repercussions del marxisme serien, doncs, molt àmplies. Però aquesta afirmació demana, a la meua manera de veure, una darrera consideració ja que l'evolució històrica d'aquest segle induïx a confondre sota el mateix nom de marxisme tant les diferents aplicacions polítiques i socials com les aportacions del materialisme històric a l'anàlisi dels fenòmens socials entre els quals la llengua. Per tal d'evitar aquestes confusions considero més encertat utilitzar, en lloc de la designació de "marxisme", la denominació més estricta i ajustada de "dialèctica materialista" per a referir-nos al marc teòric de la recerca realitzada sota els referents filosòfics establerts per Marx.

D'ara endavant no parlarem, doncs, de "lingüística marxista" sinó de "lingüística i sociolingüística materialistes dialèctiques", termes que expressen més clarament aquells aspectes del coneixement de la llengua dilucidats a partir de la utilització de la dialèctica materialista.

La dialèctica materialista

Aquestes reflexions ens porten altre cop a Bakhtin, exponent destacat d'aquest pensament en l'estudi de la llengua. Llegint l'obra esmentada, podrem observar que la dialèctica materialista parteix de l'anàlisi de la realitat social i comença per una crítica a l'idealisme i al materialisme mecanicista. Bakhtin assenyala dos criteris erronis fonamentals en lingüística, els que ell anomena "subjectivisme idealista" i "objectivisme abstracte", criteris erronis que, a la meua manera de veure, en bona part continuen essent vàlids per a explicar les tendències filosòfiques vigents actualment en lingüística.

Bakhtin sintetitza primerament *les tesis del subjectivisme Idealista* en els punts següents:

- "1. La llengua és una activitat, un procés creatiu ininterromput de construcció ("energeia") que es materialitza sota la forma d'actes de parla individuals.
2. Les lleis de la creació lingüística són essencialment lleis individuals i psicològiques.
3. La creació lingüística és una creació raonada anàloga a la creació artística.
4. La llengua, en tant que producte finit ("ergon"), en tant que sistema estable (lèxic, gramàtica, fonètica) es presenta com un dipòsit inert, com la lava refredada de la creació lingüística, bastardament construïda pels lingüistes per a la seva adquisició pràctica com a instrument apte per a l'ús".

Segons el subjectivisme idealista (Humboldt, Vossler, entre d'altres) la llengua no seria fonamentalment un fenomen social sinó un fenomen de caràcter individual i subjectiu. Per aquesta raó el subjectivisme idealista és incapaç d'explicar els aspectes socials del fenomen lingüístic que sempre concebrà com a marginals en relació a la creació subjectiva.

L'altre enfocament criticat per Bakhtin és l'*objectivisme abstracte*, el qual estudia, en canvi, els aspectes que defineixen una identitat normalitzada de la llengua. Segons aquesta posició la llengua fóra regida per unes lleis immanents que no tenen res a veure amb la consciència individual; a causa de la seva rigidesa l'*objectivisme abstracte*, que no pot

explicar de manera completa i coherent el canvi lingüístic, estableix un fossat entre la història i l'estudi no històric o sincrònic de la llengua.

Bakhtin sintetitza els aspectes essencials de l'objectivisme abstracte en els punts següents:

- "1. La llengua és un sistema estable, immutable, de formes lingüístiques sotmeses a una norma que és posada a la disposició de la consciència individual sense modificació possible i de compliment obligat.
2. Les lleis de la llengua són essencialment lleis lingüístiques que són objectives respecte a qualsevol consciència subjectiva.
3. Els lligams lingüístics específics no tenen res a veure amb valors ideològics (artístics, cognitius o d'altra mena). Entre el mot i el seu sentit no hi ha cap lligam natural i comprensible per la consciència.
4. Els actes de parla individuals constitueixen, des del punt de vista de la llengua, simples refraccions o variacions fortuïtes (o fins i tot deformacions) de les formes normalitzades. El canvi històric de les formes lingüístiques és, des del punt de vista del sistema, irracional i fins i tot desproveït de sentit".

Després de situar els orígens de l'objectivisme abstracte en Leibniz i en general en la ideologia cartesiana, Bakhtin descriu l'Escola de Ginebra, amb Ferdinand de Saussure al capdavant, com

l'expressió més brillant d'aquesta línia filosòfica. La distinció tallant entre "langage" i "parole" (entre "llengua" i "acte de parla") i la separació fonamental entre "lingüística sincrònica" i "lingüística diacrònica" són algunes de les formulacions més clares de l'objectivisme abstracte, segons les anàlisis que comentem.

No seguirem totes les observacions concretes entorn d'aquestes dues orientacions bàsiques de la filosofia lingüística. Recollirem tan sols un comentari general referit als corrents ideològics que emmarquen les teories lingüístiques i que és especialment incisiu. Bakhtin escriu (pàg. 94):

"En lingüística, com en tota ciència específica, hi ha essencialment dues maneres de desprendre's de l'obligació d'una reflexió filosòfica seriosa, basada en uns principis i conseqüent. La primera manera consisteix a erigir d'entrada tots els principis en axiomes". Bakhtin anomena aquest mètode "*academicisme eclèctic*". La segona manera "consisteix a bandejar tots els principis i a proclamar el fet (*factum*) fonament i criteri últim de tot acte cognitiu". Bakhtin anomena aquest segon mètode "*positivisme acadèmic*". La tria de l'un o l'altre d'aquests mitjans dependria - segons aquest autor - del temperament de l'investigador.

Aquests serien els errors que tot pensador ha d'evitar i també en el cas de l'anàlisi de la llengua.

Pel que fa concretament a l'estudi de la llengua aquest autor torna a remarcar les dues filosofies bàsiques esmentades anteriorment el "*subjectivisme idealista*" i l'"*objectivisme abstracte*". I acaba preguntant-se tot recordant els aspectes abordats per cadascun d'aquests dos corrents ideològics, quin és realment el nucli de la realitat lingüística (l'acte de parla individual - l'enunciació - o el sistema de la llengua). Continua preguntant-se, quin seria per tant el mode

d'existència de la realitat lingüística, l'evolució creadora ininterrompuda o la immutabilitat d'unes normes idèntiques a elles mateixes.

Vet aquí unes preguntes essencials en les quals una anàlisi dialèctica materialista hauria d'esforçar-se per aprofundir i que en les ratlles següents intentarem abordar.

Caràcter social de la llengua. De la variació lingüística a la teoria del significat

No és el moment aquí de fer una descripció detallada de l'evolució de l'estudi de la llengua des dels seus orígens; però sí que pot ésser interessant de remarcar a grans trets quin ha estat el tractament de la contradicció fonamental que hem assenyalat adés entre d'una banda la *llengua com a sistema* i d'una altra banda la *variació real* existent de les formes lingüístiques.

Es tracta de dos aspectes de la realitat que les teories lingüístiques han acostumat a conjugar malament. Segons les nostres apreciacions sovint s'ha caigut, o bé en l'exaltació normativista (quan l'estudiós ha volgut combatre la variació per mitjà de la gramàtica) o a en una mena d'antropologisme folkloritzant (quan l'estudiós ha exagerat la variació al marge de qualsevol esforç d'estandardització a l'hora d'estudiar una realitat desconeguda i no sistematitzada).

Bakhtin situa concretament les posicions de la filologia tradicional en el que ell anomena "l'estudi del mot estranger" pràctica analítica que centra l'observació lingüística (feta a partir de les llengües clàssiques de l'antiguitat) en la norma estable, menysté l'estudi de l'acte de parla i representa la llengua com un producte finit. Aquest esquema defineix el naixement del normativisme que a través de les gramàtiques primer, i dels processos d'estandardització de les llengües després, ha arribat fins als nostres dies.

El contacte entre llengües accelerat en l'època colonial havia portat, doncs, com hem vist en primer lloc, a l'estudi de les "llengües clàssiques" segons els esquemes que hem comentat. Però la dinàmica de colonització-descolonització genera més tard posicionaments contradictoris que ens han arribat fins avui. L'aproximació a la variació geogràfica real és abordada sota el prisma de l'imperialisme vigent i les parles no oficials (a Europa també, però sobretot als països colonitzats) són objecte d'estudis detallats on l'interès pel detall no deixa lloc per a cap enfocament normativitzador i globalitzador. Si les llengües oficials (imperials) són unes de determinades i prou, la resta queda relegada en general a "materials lingüístics curiosos" objecte d'una observació filològica de tipus antropologista. Les reaccions contra aquests corrents s'han desenvolupat amb l'emergència de noves llengües oficials estandarditzades en països abans sotmesos, però aquest fenomen ha estat fins ara només socialment remarcable a Europa (recordem els estudis de l'Escola de Praga, entre d'altres).

Aquesta confrontació entre els enfocaments colonialistes i els sorgits de l'emancipació i la descolonització no ha ajudat, però, finalment per ella sola a situar l'estudi de la llengua en un pla adequat que permetés de conjuminar coherentment el sistema lingüístic amb la variació, ja que els nous gramàtics, tot i construir unes normes amb una relació més estreta amb la variació interna de la llengua objecte d'estudi i

d'estandardització, no van tampoc més enllà dels enfocaments fonamentals del que Bakhtin qualificava d'objectivisme abstracte.

Es continua així estudiant "la llengua" i bandejant "la parla" la qual és objecte sobretot d'un estudi exterior per mitjà d'una nova disciplina, la "sociolingüística" sorgida de l'observació dels conflictes lingüístics cada vegada més evidenciats arreu del món.

La "variació" és així estudiada encara com una curiositat respecte de la norma, però no pas d'una manera integrada amb l'estudi de la llengua com a sistema.

La paradoxa fonamental és, però, que tants i tants estudis que pretenen acostar-nos al coneixement de la realitat lingüística i fins i tot dels diferents conflictes existents, no arriben a modificar les tendències generals de l'evolució de les llengües en els seu conjunt i en llur relació mútua (com la funció ideològica característica particularment accentuada d'algunes llengües com a instruments de dominació social i política; el manteniment i fins extensió del colonialisme lingüístic; la desaparició contínua de llengües etc.); tampoc no aconsegueixen d'explicar l'arrel del fenomen lingüístic, és a dir, no porten a integrar com hem assenyalat més amunt, en una sola concepció la llengua com a sistema i la seva variació.

Només un enfocament dialèctic permetria, a la nostra manera de veure, d'analitzar de manera combinada i comprensiva la llengua com a sistema amb la variació que n'és la seva mateixa realitat. Això és pel fet que la dialèctica materialista es proposa justament l'anàlisi de la realitat lingüística en estreta relació amb el seu context social i dins la seva evolució històrica.

Tornant a Bakhtin podem recordar que assenyala concretament que la base de la teoria lingüística marxista ha d'ésser la doctrina de l'enunciació com a realitat i com a fonament de la seva estructura social i ideològica. En aquest sentit aquest autor escriu que el signe és un fet social. Una afirmació tan senzilla i evident no ha estat, però, habitualment formulada així. De l'abstractisme de Saussure (l'arbitrarietat del signe, afirmació tan còmoda, però també tan relliscosa) se'n desprèn la impossibilitat d'estudiar conjuntament la llengua i la parla. L'abstractisme del signe porta també aquest lingüista esmentat en darrer lloc a fragmentar l'estudi de la llengua en lingüística diacrònica i lingüística sincrònica.

Els enfocaments de la dialèctica materialista exposats per Bakhtin ens permeten, en canvi, d'afirmar que el significat no té existència autònoma ni és una abstracció arbitrària com afirmen Saussure i els seus seguidors. El significat dels mots i dels enunciats és el resultat del context social en què els mots són utilitzats en cada cas (i, des d'un punt de vista general, dels contextos més habituals d'acord amb una avaluació estadística). És per això que els valors dels mots i dels enunciats varien socialment i històricament ja que es van configurant amb els contextos i els canvis socials.

En aquesta línia és curiós d'assenyalar que ha estat justament en el camp de la comunicació social (en la traducció i més especialment en la interpretació) on han aparegut algunes de les reflexions més encertades en el sentit de les concepcions de la lingüística materialista dialèctica.

Pel que fa a aquest punt voldria tan sols recordar les reflexions

de Garcia Landa emanades directament de l'experiència en l'activitat de la interpretació. Garcia Landa (1978:19) postula de manera clara, entre d'altres consideracions interessants dels seus 40 postulats, una lingüística fonamentada en l'acte de parla. Landa escriu al postulat 21: "Només la lingüística de la parla pot construir el marc teòric general capaç no sols de tenir en compte els resultats ja assolits per la psicolingüística i la sociolingüística contemporànies, sinó, sobretot de donar una base sòlida i una metodologia general a aquestes recerques".

A partir de la reflexió sobre l'experiència, d'altres teòrics havien arribat, doncs, a conclusions semblants a les de Bakhtin.

L'estudi del comportament de la llengua en estreta relació amb el seu context social porta, per tant, a acostar-se a la seva comprensió global. Podem cloure aquestes consideracions generals resumint que, segons les anàlisis dialèctiques materialistes, la lingüística seria, així, no tan sols l'estudi d'un sistema abstracte, sinó la ciència de l'observació dialèctica de la llengua com a element d'interrelació humana i d'aprehensió de la realitat.

Els eixos de l'anàlisi social de la llengua: grups lingüístics i pràctica social de les llengües.

En la línia de la definició lingüística que hem exposat hi haurà diferents eixos principals en l'anàlisi de la llengua que caldrà prioritzar:

D'una banda, la lingüística s'hauria d'esforçar en l'estudi dels grups lingüístics i dels usos a l'interior dels grups. Aquest estudi s'hauria d'emprendre, des d'un enfocament dialèctic, considerant que no es tracta de realitats estàtiques sinó amb una variació interna sotmesa a diferents sistemes de regulació. D'altra banda, l'estudi dels conflictes entre grups lingüístics i entre usos oficials i usos informals. Aquest altre enfocament no parteix tampoc de la consideració dels grups com a realitats aïllades sinó objecte de conflictes sociolingüístics entre ells i en relació amb els poders polítics, que marquen de manera imperativa els seus usos.

Caldria aprofundir aspectes que interessen la societat d'avui d'una manera especial, com per exemple: Com congregar la diversitat lingüística amb la intercomunicació? Quina interllengua caldria escollir que comportés menys riscos de dominació? Quina ha d'ésser la resolució adequada dels conflictes lingüístics en els casos cada dia més generals de contacte de llengües? Com es pot aconseguir la descolonització lingüística escandalosa existent a l'Àfrica i a Amèrica i la superació de la substitució lingüística com a fenomen avui de caràcter universal?

Es tracta de qüestions que encara que han estat repetidament abordades no sembla que hagin estat estudiades d'una manera global ni partint d'una crítica radical i d'una voluntat clara de superació de les contradiccions existents. Una orientació social, amb fonaments en la realitat de cada dia i d'arreu del món i sense defugir els conflictes, hauria d'influir sens dubte en l'orientació general de la recerca lingüística.

I també lògicament, el complement d'aquest estudi social i dialèctic de la llengua, la clau de volta de la teoria lingüística, fóra tal com ho hem apuntat al llarg del present

article, la resolució adequada de la contradicció existent entre la llengua estàndard i la variació, una resolució fonamentada en una teoria social del significat.

El tractament adequat d'aquesta contradicció hauria de comportar al nostre país la superació no sols els perills de la rigidesa del purisme encarcerat sinó també la irracionalitat d'alguns tractaments desproporcionats del dialectalisme en relació a la llengua estàndard i les demagògies populistes "del català-"light"-que-ara-es-parla" d'inspiració exoglòssica (espanyolitzant).

Aquest enfocament social de l'estudi de la llengua no vol pas dir, per això, abandonar les anàlisis estructurals o més abstractes sinó en tot cas la recomanació de fer-ho sempre integrant la dimensió social fonamental del fenomen lingüístic.

L'estudi de la realitat lingüística ha d'estar arrelada en l'observació crítica del seu ús quotidià i en primer terme en el tractament dels problemes més urgents que aquest fenomen manifesta, perquè avui la humanitat té un problema fonamental plantejat que la teoria lingüística no pot defugir, la defensa de la diversitat lingüística. L'emergència d'un veritable ecologisme lingüístic és el repte ideològic d'acord amb les urgències del moment actual en un món dominat per la concepció mercantilista de la llengua basada en l'expansió progressiva d'uns pocs instruments de masses i la marginació de la resta, la gran majoria.

Diferents lingüistes ja estan treballant en aquest sentit³ i uns primers criteris per la defensa de les llengües han estat exposats a la recent i transcendent Declaració Universal dels Drets Lingüístics⁴. Tota lingüística entesa com a ciència de la persona humana no pot restar aliena a aquestes exigències.

Bibliografia (Obres citades)

BAKHTIN, Mikhaïl (1977) *Le Marxisme et la Philosophie du Langage Les Éditions de Minuit*, Paris (Primera edició signada per Volòtxinov: *Marksizm i filosofija jazyka*, Leningrad 1929).

GARCIA LANDA, M (1978) *La lingüística del habla y la teoría de la traducción*. (Reelaboració de la Tesi Doctoral presentada a la Sorbonne Nouvelle Paris III, l'any 1978 *Les déviations délibérées de la littéralité, en interprétation de conférence*).

LEFEBVRE, Henri (1966) *Le langage et la société* Gallimard, Paris.

MARCUSE, Herbert (1967) *El Marxismo Soviético* Revista de Occidente, Madrid.

MURRA, J.V.; HANKIN, R.M.; HOLLING, F. (1951) *The Soviet Linguistic Controversy* King's Crown Press, New York.

³ Recomanem especialment, en el nostre entorn més pròxim, els estudis i treballs desenvolupats en aquest sentit per Carme Junyent, de la Universitat de Barcelona.

⁴ Declaració Universal dels Drets Lingüístics, aprovada en la Conferència Universal dels Drets Lingüístics closa a Barcelona el 6 de juny de 1996.

STALIN *Il marxismo e la linguistica* Feltrinelli, Milano, 1968
(edició russa: *Marksizm i voprosy iazykoznaniiia* [El marxisme i
els problemes lingüístics] Gospolitizdat, Moscou, 1950).

VALLVERDÚ, Francesc (1972) *El fet lingüístic com a fet social*
Edicions 62, Barcelona.